

Barokní opevnění Prahy v trase stavby tunelu Blanka

Veronika BARTOŠOVÁ, Iva HERICHOVÁ, František KAŠIČKA, Kateřina TOMKOVÁ

ANOTACE: Příspěvek pojednává o památkové ochraně barokního opevnění a jeho předpolí v souvislosti s výstavbou tunelu Blanka. Podává předběžnou zprávu o přínosu archeologického výzkumu k poznání barokního opevnění Prahy. Uvádí nové poznatky o základech bastionů XIII a XIV, informace o objevu zdi západně od bastionu XI a o pozůstatcích vojenského ležení severně od Písecké brány.

1

Úvod

V důsledku nedávné návštěvy monitorovací mise komisařů UNESCO, která byla zaměřena především na dopady stavby tunelového komplexu městského okruhu na historické jádro Prahy, vzrostl ze strany veřejnosti a médií zájem o tu část okruhu, která nese ženské jméno Blanka. Stavba se v úseku Myslbekova ulice – Prašný most¹ bezprostředně dotýká severního a západního úseku hradčanské barokní fortifikace. Přes poškození některých míst asanačními zásahy převážně z druhé poloviny 19. století patří tento úsek opevnění k unikátně zachované barokní hradební soustavě.

Příprava stavby pražského okruhu

Myšlenka stavby městského okruhu je letitá. Teprve v 70. letech 20. století však došlo k definování a schválení *Základního komunikačního systému Prahy*, který počítal se třemi dopravními okruhy a jedenácti radiálami. Již tehdy tento systém nerespektoval historický urbanismus města.

V polovině 90. let 20. století se ke zvoleným variantám řešení několikrát vyjadřoval Pražský ústav památkové péče a současně i Státní ústav památkové péče. V této době byla stanoviska organizací včetně odboru památkové péče Magistrátu hlavního města Prahy negativní. Především bylo poukazováno na skutečnost, že v případě realizace této gigantické dopravní stavby nelze již následky vrátit zpět. Je také zajímavé pozorovat, jak byly jednotlivé tři varianty v odůvodnění hodnoceny. Nejlépe klasifikována byla varianta Dana, která dle tehdejšího pohledu relativně nejvíce ochraňovala zástavbu čtvrtí na sever od Pražské památkové rezervace, lokalitu památkové zóny horních Holešovic, Bubenče a Dejvic.² Devastující v této variantě bylo dle dobového mínění vedení okruhu Královskou oborou s Císařským mlýnem včetně vazeb na protilehlou pražskou čtvrt' Trója. Odborná instituce i přesto připouštěla další diskusi k této variantě. K nakonec zvolené, v současné době realizované variantě Blanka bylo konstatováno, že je neakceptovatelná. Nejvíce kritizovaným projektem bylo řešení Hana.³ V průběhu času se však

Obr. 1. Plán severního okolí Prahy mezi lety 1812–1820, kde je tábor a kde se koná ostrá střelba pluku polního dělostřelectva č. 1. Bastiony v kontextu hydrologických poměrů. (Sbírka plánů NPÚ – ÚP)

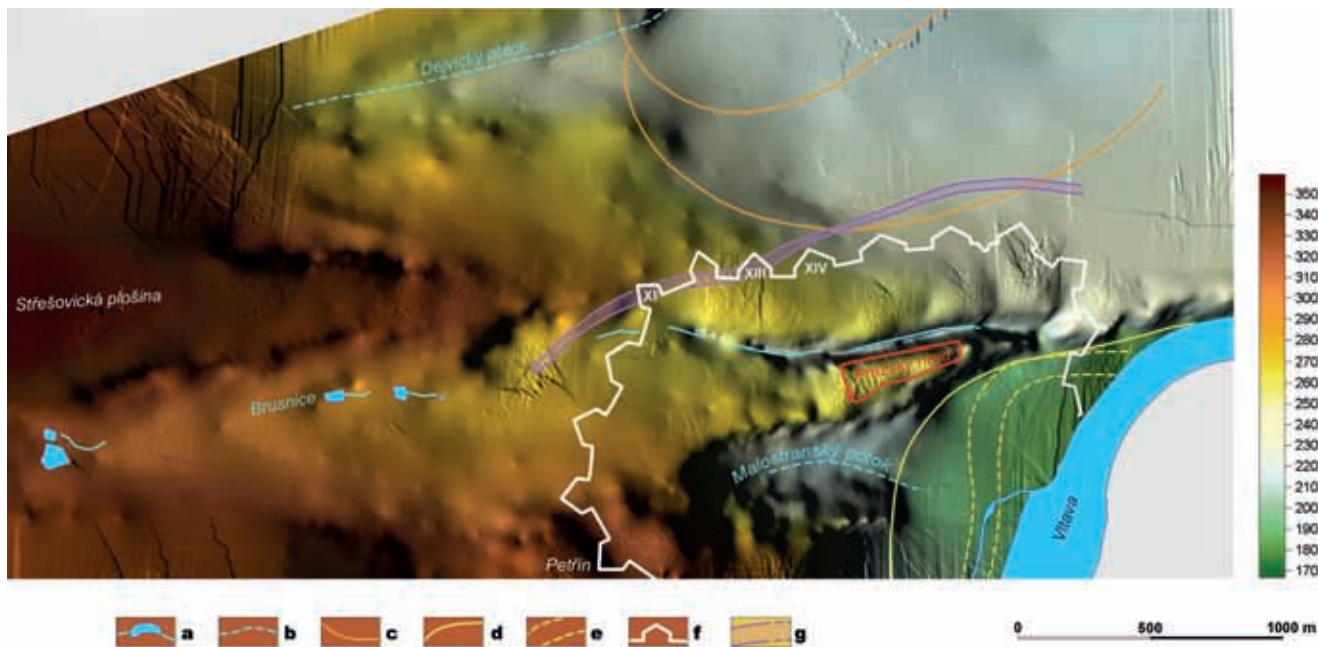
začalo jasně ukazovat, že jedna z výše zmíněných variant bude muset být realizována. Postupně se odstoupilo od varianty Dana i Hana a zelenou ve schvalování získala Blanka. Vše vyvrcholilo schválením územního plánu, ve kterém byla odsouhlasena jako veřejně prospěšná stavba současně prováděná trasa městského okruhu. Od této doby se datuje poměrně dlouhý maraton úředních

■ Poznámky

1 Dle oficiálního názvu stavba evidenční číslo 9515 – Myslbekova – Prašný most (MYPRA).

2 Spisový archiv NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze, Pražský ústav památkové péče, Podklad pro rozhodnutí odboru památkové péče Magistrátu hlavního města Prahy, č. j. 16621/94/K,M/BI ze 12. 1. 1995.

3 Tamtéž.

2

3

4

5

6

Obr. 2. Model současného povrchu terénu části území vnitřní Prahy na levém břehu Vltavy (katastry Břevnov, Střešovice, Dejvice, Hradčany a Malá Strana, hmotově eliminované těleso barokní fortifikace). Legenda: a – nádrže a otevřená koryta vodotečí, b – rekonstruovaný průběh zaniklých toků, c – rozsah dvou terasových stupňů středpleistocenní Vltavy, d – rozsah holocenní nivy Vltavy, e – zaniklé holocenní rameno Vltavy, f – průběh barokní fortifikace (římskými čísly označeny bastiony, o nichž se pojednává v textu), g – trasa budovaného tunelu Blanka, hloubené a ražené (čárkované) úseky. (Reprofoto)

Obr. 3. Praha, Hradčany, pohled na bastion č. XIII. Nešetrný způsob provádění prací související se stavbou tunelu v těsné blízkosti hradby. (Foto Veronika Bartošová, 2009)

Obr. 4. Praha, Hradčany, pohled na bastion č. XIII. Na hradbu je přiložena konstrukce pro provádění přeložek inženýrských sítí, v pozadí ukončení kotev. (Foto Veronika Bartošová, 2009)

Obr. 5. Praha, Hradčany, prostor kurtíny mezi bastiony XIII a XIV s pohledem na chrám sv. Víta na počátku stavebních prací. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

Obr. 6. Praha, Hradčany, staveniště Myslbek, západní předpolí bastionu XI s hlavní stavební jámou. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

jednání při schvalování jednotlivých staveb tohoto severozápadního okruhu Prahy.

Tehdejší Pražský ústav památkové péče ve svém prvním odborném vyjádření⁴ k územnímu řízení jasně poukazoval na fakt, že při zpracování projektu Myslbekova – Prašný most nebyl brán zřetel na dříve vyslovený nesouhlas s vyústěním tunelové trasy při křižovatce Prašný most. Tato myšlenka se následně prolínala celým územním řízením. Ve svém negativním rozhodnutí ji použil i Magistrát hlavního města Prahy, který práce shledal neakceptovatelnými. Na základě odvolání zástupce investora stavby vydalo Ministerstvo kul-

tury ČR po prošetření celé věci souhlasné stanovisko k dokumentaci pro územní rozhodnutí s pěti stanovenými podmínkami, z nichž první se týká staveniště Prašný most a přístupu stavby ke kulturní památce, bastionům sv. Václava a sv. Benedikta.⁵ Dle ministerského rozhodnutí mělo dojít k zaměření bastionů, k provedení stavebně-historického průzkumu a k návrhu jejich sanace, podmínka je přitom odůvodněna zachováním autentické podstaty dané kulturní památky.⁶ V následujícím období bylo vyřizováno stavební povolení na stavbu tunelu, kde již byly akceptovány podmínky stanovené Ministerstvem kultury ČR.

■ Poznámky

4 Spisový archiv NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze, Pražský ústav památkové péče, č. j. 4306/00/A/R/M/Lo/Kru/Ma/Vo z 2. 6. 2000.

5 Spisový archiv NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze, Rozhodnutí Ministerstva kultury ČR, č. j. 17542/2000 z 8. 8. 2001.

6 Tamtéž.

7

Obr. 7. Praha, Hradčany, situační plán hradeb severního opevnění, Johan Seidl, Mathes Modray, 1784, grafické měřítko sáhové. Na plánu je kromě bastionů zachyceno komunikační schéma, hydrologické poměry a Strahovská cihelna západně od bastionu XI. (Sbírka plánů NPÚ – ÚP)

Obr. 8. Praha, Hradčany, severní pásmo hradeb s bastiony XI až XIV, v jejichž těsném sousedství probíhá výstavba tunelu Blanka. (Stavebně-historický průzkum Františka Kašičky, 2005)

8

Současný stav

Samotné stavební práce na tunelu Blanka byly zahájeny v průběhu roku 2008. Od jejich počátku je problémem to, že projektová dokumentace byla a je předkládána orgánům památkové péče ke schválení po částech, bez představy celkové koncepce architektonického řešení dané lokality. V polovině roku 2009 došlo mezi projektanty tunelu a zástupci Národního památkového ústavu a odboru kultury a památkové péče pražského magistrátu ke konfrontaci názorů. Úmyslem totiž bylo zbourat celý úsek zdi bastionu XIV až po hrot a následně ho vyzdít. Problémem také bylo umístění přeložek inženýrských sítí, kde původní řešení předpokládalo kotvení konstrukce přeložek do cihlové plenty bastionu XIII. Těmto destruktivním zásahům bylo nakonec ve spolupráci s pracovníky Archeologického ústavu AV ČR Praha zabráněno.

V současnosti se na okraji území Pražské památkové rezervace nacházejí dvě velká staveniště, která jsou součástí jedné ze čtyř staveb tunelového komplexu Blanka, a to Myslbekova – Prašný most.⁷ Jedno ze stavenišť je na jihu ohraničeno barokními bastiony XIII a XIV a jejich společnou

kurtinou, od západu budovou bývalého sirotčince a od východu ulicí Prašný most. Na severní straně zasahuje do třídy Milady Horákové a do Svatovítské ulice. Druhá stavba je situována v bývalé zahrádkářské kolonii u bastionu XI a do přilehlého svahu, ohraničena je ulicemi Myslbekovou, Patočkovou a Keplerovou. Obě zmíněná staveniště jsou na samé hranici rezervace, ale především první staveniště se bezprostředně dotýká významné kulturní památky, barokního opevnění hlavního města Prahy, a je na dohled od jedné z našich nejvýznamnějších národních kulturních památek, Pražského hradu. Stavba je projektována tak, že mezi těmito dvěma bastiony je vytvořen prostor výjezdů do křižovatky ulic Milady Horákové, Prašného mostu a ulice Svatovítské. Zároveň je do tohoto prostoru posazena několikapatrová podzemní garáž.

Dnešní stav bastionů je velmi tristní. Především bastion XIV se po odkrytí zeleně ukazuje ve velmi špatném stavu a je jen otázka času, kdy působením okolních faktorů bude nastolena jeho neodvratitelná degradace, zejména v jeho nadzemní části. Bastion XIII vypadá na první pohled lépe, neboť jeho větší část kryjí novodobé cemen-

tové omítky, ale teprve se ukáže, jaký je jeho skutečný stav. Také cihlová plenta na jejich společné kurtině je značně degradovaná. Je však smutné, že do dnešní doby není v plné míře respektováno rozhodnutí odboru kultury a památkové péče Magistrátu hlavního města Prahy, které ukládalo, že pro celou délku barokního opevnění bude zpracován návrh sanace.⁸ Restaurátorský průzkum na obnovu bastionů v dané lokalitě byl proveden zatím pouze pro bastion XIV, záměr jeho opravy je aktuálně projednáván s orgány památkové péče.⁹ Stavba na Prašném mostě dávno začala, ale tento důležitý podklad pro celkovou obnovu unikátní

■ Poznámky

7 Dle oficiálního názvu stavba evidenční číslo 9515 – Myslbekova – Prašný most (MYPRA).

8 Spisový archiv NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze, Rozhodnutí odboru kultury a památkové péče Magistrátu hlavního města Prahy, č. j. MHMP 158958/2005/MÚl ze 25. 7. 2006.

9 Petr JUSTA, Jan MJARTAN: *Bastion XIV, Praha 6, U Prašného mostu*, doplňkový restaurátorský průzkum, GEMA ART GROUP, a. s., 2010.

barokní fortifikace stále chybí. Naplněna je pouze podmínka provedení stavebně-historického průzkumu.¹⁰

Úkolem památkové péče pro další jednání je minimalizovat dopad stavby na její okolí a prostředí Pražské památkové rezervace. Dané území je vzácné tím, že bylo ušetřeno intenzivní novodobé zástavby a dovoluje zvážit vhodnou rehabilitaci dochovaných památkových hodnot v rámci přirozeného pásu tvořeného barokním systémem hradeb na hranici pražské rezervace. Budoucí sanace barokního opevnění by měla počítat s postupným odstraňováním památkových a architektonických závdavů v dané lokalitě; jedná se například o odstranění provizorií, která se nacházejí v prostoru hradeb, a to nejen u staveníště u Prašného mostu, ale v celém pásu až k hradbám při Keplerově ulici. Pokud by byl tento požadavek splněn, mohl by být vzácně dochovaný úsek hradeb rehabilitován jako celek se zásadním podílem zelených ploch a klidových zón. V případě rekonstrukce bastionu XIII a XIV je nutné zvážit i částečnou náznakovou rekonstrukci příkopů opevnění či propojení celého úseku s dnes málo využívanou ulicí U Prašného mostu, která v současnosti slouží jako parkoviště. Vzhledem k tomu, že v souvislosti s tunelem je počítáno i s podzemními garážemi, je využití této ulice jako parkoviště v dalších letech již nadbytečné. Mělo by se lépe profilovat ukončení bastionu XIV a dle doporučení zpracovatele stavebně-historického průzkumu by mělo být zváženo v určité redukované podobě i dotvoření a doplnění takzvaného kavalíru před horním vyústěním dnešní ulice U Prašného mostu do ulice Jelení.¹¹ Nezbývá než doufat, že společně se zprovozněním severozápadního okruhu Prahy dojde i k rehabilitaci barokního opevnění, které se tunelového komplexu bezprostředně dotýká.

Výzkum barokního opevnění Prahy a jeho předpolí v prostoru bastionů XI, XIII a XIV

Cílem archeologického výzkumu probíhajícího od roku 2008 je získání maxima informací o vývoji krajiny na západním a severním předpolí Pražského hradu od staršího kvartéru po současnost. Specifikem je možnost studia pozůstatků lidských aktivit v kontextu s vývojem reliéfu historické krajiny i georeliéfu a jeho geneze, což je dáno abnormálními hloubkami stavebních jam sahajícími za hranice běžných stavebních prací.¹² Jedním z hlavních témat, na něž se výzkum soustřeďuje, je studium barokních hradeb a jejich předpolí.

Poloha hradeb ve vztahu ke geomorfologickým poměrům

Primární funkcí fortifikačního systému bylo uzavřít a chránit sídelní plochu uvnitř hradeb a umožnit její obranu. Po zapojení severního předpolí Pražského hradu s Královskou zahradou, Bažantnicí a černínskými zahradami do obvodu města se na severní straně rozšířilo opevněné území za údolí potoka Brusnice na další návrší, nazývané v úseku proti Hradčanům a Pražskému hradu Bruska. Toto návrší na západě vybíhá ze střešovické plošiny a směrem k východu mírně klesá k Letenské pláni. Dnešní hřbetnice probíhá přibližně ulicemi Jelení a Mariánské hradby,¹³ původní přirozená vrcholová linie se nacházela o něco jižněji. Jižní stranu hřbetu tvoří výrazně zahloubené údolí potoka Brusnice, na straně severní se svah již mírněji sklání k údolí bývalého Dejvického potoka.

Barokní hradby byly založeny na strategické poloze, z níž je v širokém úhlu přehledně viditelná krajina severu a severozápadu města. Vedení hradeb sledujících paralelně směr hřbetu bruského návrší (s velmi mírným sklonem k východu) bylo bezpochyby predisponováno morfologií terénu, která je předurčena geologickou stavbou území a zejména dynamikou exogenních pochodů v období starších čtvrtohor – pleistocénu. Původně zarovnaný povrch byl postupně brázděn gravitačně erozní činností vodních toků a současně zarovnáván ukládáním akumulací kvartérních sedimentů. Východní část severního úbočí byla modelována výrazným stupněm, pozůstatkem nárazového břehu meandru středopleistocénní Vltavy. Zbudování hradeb se změnila původní konfigurace terénu a na několik staletí byla fixována až do doby rušení opevnění.¹⁴ V době svého vzniku působily hradby v otevřené krajině bezesporu dominantně, dnes již v souvislé zástavbě a uměle upraveném terénu opticky zanikají.

Barokní hradby mezi bastiony XI–XIV z pohledu historie a stavebně-historického průzkumu z roku 2005

Sledovaný úsek barokní fortifikace mezi Pohorlencem a bastionem XIV u Prašného mostu patří nesporně k nejsložitějším a nejexponovanějším dílům pražského opevnění. Až do druhého desetiletí 17. století bylo hradčanské městečko omezeno hradbami z doby kolem roku 1320, se třemi bránami a dvěma menšími fortinami, ke kterým se o třicet let později petřínská hradba Karla IV. nad jižním svahem pouze připojila. Větší stavební změny byly zde nepochybně podmíněny zejména povýšením Hradčan na město královské. S tímto aktem jistě souvisí i pozdější vybudování horní strahovské brány, dokončené nebo upravované

roku 1619. Ještě v tomto roce, po porážce stavovského vojska u Záblatí, se město muselo začít intenzivně připravovat k obraně západního a severního předpolí Pražského hradu. Při nové bráně se počaly vršit sypané bastiony zpevněné palisádami a před nimi se současně začal kopat příkop, u brány přemostěný. Dotvoření tohoto valového systému při severním boku Hradčan z doby před bělohorskou bitvou sice podrobněji neznáme, jeho jistou představu nám však poskytuje náčrt uložený ve vídeňském válečném archivu z roku 1645.¹⁵ Zdá se, že se linie tohoto opevnění příliš nelišila od pozdějších hradeb barokních.

Proměna Prahy v barokní pevnost sevěřenou věncem obezděných bastionů a kurtin byla značně náročná a zdoluhavá. Na rozdíl od obvodu pražských historických měst, kde byla barokní fortifikace předložena před starší, středověkou hradbu, výstavbu na levém vltavském břehu komplikovala složitá terénní situace, existence starších sypaných valů a provizorní obranná zařízení. Tyto okolnosti, stejně jako rozdílná kvalifikovanost množství najatých prováděcích pracovníků a jejich dozoru, při postupné realizaci hradeb

■ Poznámky

10 František KAŠIČKA, Luboš LANCINGER: *Hradčanské hradby v rozsahu bastionů č. XI–XIV*, stavebně-historický průzkum, Praha 2005.

11 Tamtéž, s. 34.

12 Záchranný archeologický výzkum v Praze 6-Hradčanech (stavba 9515) provádí Archeologický ústav AV ČR Praha, v Praze 6-Dejvicích (stavby 079, 080) táž instituce, a to jako subdodavatel pro firmu Archaia Praha, o. p. s. Výzkumný tým tvoří I. Fridrichová (vedoucí výzkumu, pleistocén, paleolit), I. Herichová (geologie) a K. Tomková (historické terény). Po technické stránce výzkum zajišťují pracovníci firmy Prospecto. Výzkum hradeb je realizován v úzké spolupráci s NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze (V. Bartošová). Vzhledem k tomu, že archeologický výzkum stále probíhá, má tento příspěvek charakter předběžné zprávy.

13 Na severozápadním ohybu hradeb u bastionu XI dosahuje nadmořská výška úrovně 274 m n. m., nad bastionem XIV 258 m n. m. (u paty bastionu 244 m n. m.).

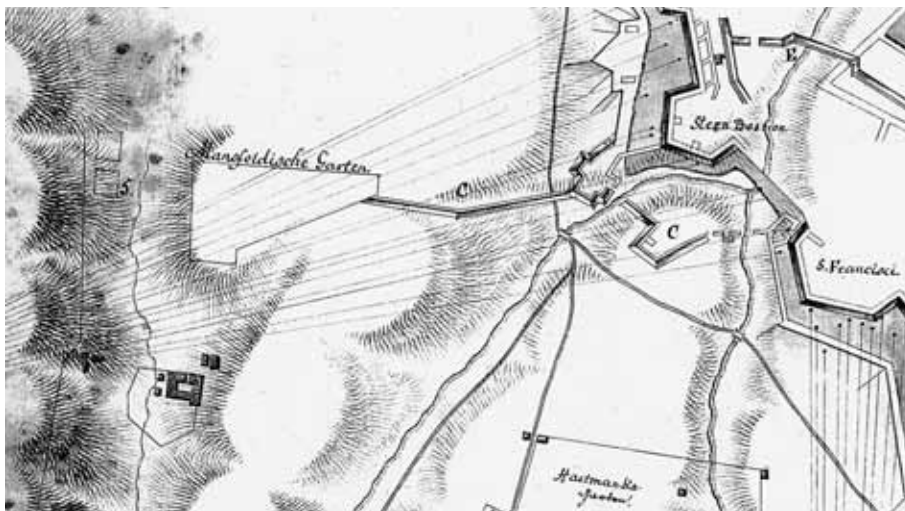
14 Naproti tomu na území pražské periferie – vně pásu fortifikace – docházelo k velkým zásahům do podoby krajiny, zejména v souvislosti s těžbou nerostných surovin. Na západ a na sever od hradeb byly eolické sprašové sedimenty (snad spolu s deluviofluviálními) uloženy na severním svahu údolí potoka Brusnice a ve sprašovém pokryvu v bubenečsko-dejvické oblasti těženy jako cihlářská surovina, nejintenzivněji v průběhu 19. století.

15 Vídeň, Kriegersarchiv, plánová signatura VIIe 89–197.

způsobily určitou nepravidelnost v jejich průběhu, ale i v dílčí stavební podobě systému.

Počátky velkorysého definitivního levobřežního opevnování Prahy velmi upřesnilo další studium pramenů ve vídeňském válečném archivu.¹⁶ V pracích na definitivním systému zahájených již před rokem 1640 se pokračovalo značně liknavě. Je to zřejmé z četných jednání hraběte Colloreda s Dvorskou válečnou radou mezi lety 1642–1645, kdy hrabě poslal válečné radě nový, upravený plán malostranského a hradčanského opevnění. Z dalších Colloredovy korespondence vyplývá, že se toto opevnění budovalo podle návrhu polního strážmistra Alexandra Barriho z Florencie. Zmatky před závěrem třicetileté války po roce 1645 způsobily, že nebyl čas postupovat podle Barriho nákrešů, a tak byly ponechány některé staré raveliny mezi nově budovanými bastiony a opevnění bylo ve spěchu provizorně upraveno k obraně.

Až po válce umožnily finanční prostředky vojenských orgánů postupně nahrazovat zbylé sypané valy zděnými konstrukcemi. Likvidace nebo korekce staré soustavy přesvědčivě dokládají zejména dochované účtovací plány počínaje rokem 1647. Plány a jejich konfrontace s povrchovým průzkumem fragmentárně dochovaných úseků ve sledovaném pásmu dovolují zde konstrukci hradeb vcelku spolehlivě rekonstruovat. Hradební zeď, vymezující vnější obrysy bastionů a ravelinů, byla podložena základovým pasem z lomového kamene o průřezu podélného obdélníku. Vlastní opuková zeď byla nad základem průměrně až 3 m silná, na rubové straně převážně z lícované opuky, zesílená v pravidelných rozestupech polopilíří. Mírně se naklánějící lícovou stranu hradby pokrývala cihelná plenta, nejčastěji o síle délky cihly. Proti vzlínající vlhkosti chránily dolní díly cihelných plent vrstvy pískovcových kvádrů, které rovněž zpevňovaly všechny hroty mezi boky a čely bastionů až po průběžnou oblounovou pískovcovou římsu, která koruny hradeb uzavírala. Starší grafické pohledy ještě připomínají ochozy nad korunními římsami, chráněné parapetními zídkami a přerušované při lomech hradební zdi průchozími strážními věžičkami. Tyto ochozy a věžičky však byly v průběhu 18. století odstraňovány. Hliněné násypy nakonec spadaly až ke korunní římsě tak, jak se dosud více méně uchovaly při bastionu XIII.¹⁷ Obecně se z dochovaných účtů dozvídáme, že výstavba hradeb na sebe postupně nenavazovala, ale že byly bastiony budovány na několika místech současně, což patrně vedlo k dílčím nepravidelnostem při jejich vzájemném provazování. Zděné konstrukce sledovaného dílu hradeb mezi bastiony XI–XIV byly zřejmě dokončeny na počátku 90. let 17. století. Dosypávání valů se však

9

protáhlo až do počátku 18. století. Až do 19. století zde docházelo většinou jen k obnovování a změnám profilů těchto zemních násypů podle nových požadavků vojenské techniky. Postupně zanikání a likvidace pražského hradebního obvodu měly svůj počátek v roce 1866, kdy dal císař František Josef I. souhlas s bouráním hradeb a Praha se stala otevřeným městem.

Poslední podobu dosud funkčního systému mezi bastiony XI a XIV spolehlivě dokládá takzvané demoliční zaměření z roku 1893, vypracované stavebním oddělením 8. sboru, na jehož základě byly následně některé úseky bourány. Plány zachycují složité valové násypy na korunách hradeb, příjezdové rampy na dělová postavení, suché příkopy se šikmými, zde neobezděnými kontreskarpami, které sledovaly kryté cesty chráněné násypy kolišť. Dílčí příčné řezy dokumentují tehdejší výšky hradebního obvodu a profily příkopů a valů. Naštěstí ani předpokládaná totální demolice barokních hradčanských hradeb neproběhla v plném rozsahu a nadále dovoluje další obohacení našich informací o velkorysém opevňovací systému pražských historických měst.

Archeologický výzkum vybraných úseků barokního opevnění a jejich předpolí

Poznatky ke studiu vývoje barokního opevnění a jeho předpolí přinesla v různé míře všechna staveníště – jáma Myslbekova západně od bastionu XI, Prašný most – hradby u bastionů XIII a XIV v Praze 6-Hradčanech, Dejvice v širším okolí dejvického nádraží a stanice metra Hradčanská. Informace o předpolí hradeb jsou získávány prostřednictvím dokumentovaných řezů a dále formou dohledu při těžebních pracích, neboť vzhledem k rychlosti a technologii výstavby tunelu Blanka se jen zcela výjimečně podařilo některé situace zkoumat plošně.

Obr. 9. Sapový a podkopový útok na opevnění města Prahy v roce 1742. (Sbírka plánů NPÚ – ÚP)

Předpolí bastionu XI

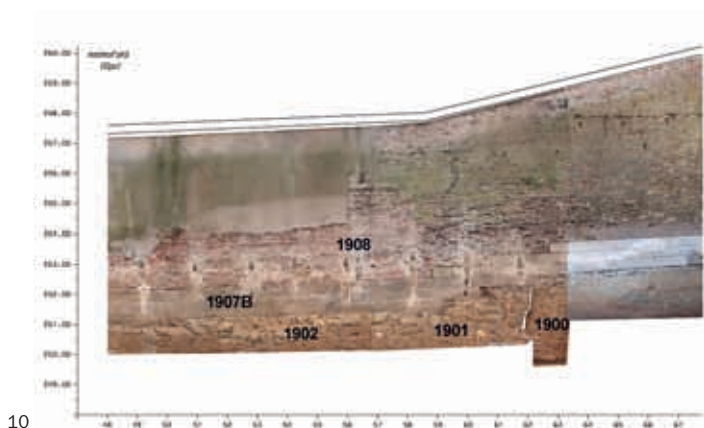
Konfigurace terénu v západním předpolí bastionu XI je poznamenána nejen zemními zásahy souvisejícími s výstavbou fortifikace, ale také těžbou cihlářské suroviny, která byla v údolí Brusnice provozována od poloviny 18. a v 19. století. Zcela zásadní zásah do morfologie terénu představuje hloubení stavební jámy Myslbekova a nájezdové rampy k ní v lednu až září 2009, které znamenalo úplné odtěžení výseku jižního úbočí vrchu Bruska přecházejícího ve střešovické návrší v prostoru bývalé strahovské cihelny jižně od křižovatky ulic Patočkova a Střešovická a západně od bastionu XI na levém břehu potoka Brusnice. Ve stavební jámě bylo výzkumem kromě sekundárně přemísťovaných zbytků raně středověkého pohřebiště z druhé poloviny 9. až 10. století,¹⁸ stop po fun-

■ Poznámky

16 Vídeň, Kriegsarchiv, protokoly dvorní válečné rady z let 1642–1646, rukopis č. 286–295, PhDr. M. Vilímková.

17 Ochozy a věžičky ze 17. století zachycuje prospekt Van Ouden Allena z roku 1685, částečně jsou ještě na kresbách F. B. Wernera z doby kolem roku 1740.

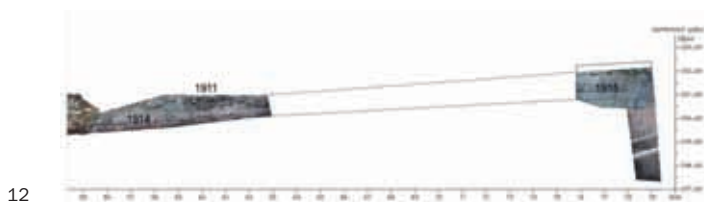
18 Pohřebiště bylo narušeno strahovskou cihelnou a při výstavbě hlavní silnice již v první polovině 19. století. V Národním muzeu v Praze a v premonstrátské kanonii Strahov se dochovala část předmětů zachráněných páterem Krolmusem i jinými dárci. Zřejmě další část tohoto pohřebiště byla narušena ve 20. letech 20. století v křižovatce ulic Patočkova a Střešovická. Jeho datování se opírá o dochované či v literatuře zmíněné šperky. Blíže Kateřina TOMKOVÁ: *Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu I*, in: Pohřbívaní na Pražském hradě

10

11

12

Obr. 10. Praha, Hradčany, bastion XIII, pravý líc, úsek B, výšek fotogrammetrické dokumentace. Líc poškozený recentními otvory pro kotvy, stupňovitě klesající kamenná armatura a základ bastionu s předstupující zdivem. V pravé části snímku jsou zachyceny uloženy, do nichž byl základ bastionu založen. (Autoři J. Šindelář a B. Vácha, Geo-cz Tábor)

Obr. 11. Praha, Hradčany, bastion XIII, pravý líc, nadzemní cihlová a základní kamenná armatura. V subrecentním porušení líce je patrné opukové jádro zdi. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

Obr. 12. Praha, Hradčany, bastion XIV, levý líc, úsek G, výšek fotogrammetrické dokumentace. (Autoři J. Šindelář a B. Vácha, Geo-cz Tábor)

Obr. 13. Praha, Hradčany, bastiony XIII a XIV s kurtinou. Výšek modelu s vyznačením fotogrammetricky dokumentovaných zdí, sond 10 a 11. (Autoři J. Šindelář a B. Vácha, Geo-cz Tábor)

gování strahovské cihelny a zdiv následných objektů octárny objeveno stratigraficky pod nimi dosud neznámé zdivo, které funkčně souvisí s bastionem XI, tvořícím severozápadní nároží pražských hradeb. Základové zdivo bylo opukové, nadzemní partie zdiva byla opatřena vnějším cihlovým pláštěm a kamennými bloky u její paty. Ar-

cheologický výzkum neumožňuje podrobnější datování objeveného zdiva než do doby existence hradeb, respektive do doby, než začala v průběhu 18. století fungovat cihelna strahovského klášteřa. Na většině pohledů a plánů hradeb není tato zeď zachycena. Výjimkou jsou plány sapového a podkopového útoku z roku 1742, na nichž je vyobrazen retranchement, jehož součástí by zeď mohla být, zvláště víme-li o poměrně aktivní stavitelské činnosti Francouzů v období mezi obsazením Prahy a habsburskou protiofenzívou. Stav zdi ani okolních terénů nedovoluje rozhodnout, zda dochovaný úsek zdi nemůže být výsledkem nějakého nedokončeného záměru. Otázku interpretace nově objevené zdi tak zatím ponecháváme otevřenou.

V oblasti bastionu XI a na jeho západním předpolí lze dále sledovat vztah hrady a vodotečí. Během těžebních prací ve stavební jámě Myslbekova západně od bastionu XI bylo odkryto koryto toku stékajícího po severním svahu údolí Brusnice vyplněné písčitojilovitými náplavy.¹⁹ Vzhledem k morfologii erodovaného skalního podkladu lze usuzovat, že se jednalo o přirozenou vodoteč (prameniště), která aktivně modelovala reliéf. Příčná brázda, kterou vodoteč vytvořila na svahu údolí, mohla být využita při vymezení pásma barokního opevnění.

Na západní straně opevnění mezi bastiony X a XI musela hradební zeď překonat údolí potoka Brusnice. Při nejnižší kótě 262 m n. m. v ose údolí to znamenalo více než desetimetrové převýšení. Původně meandrující a přesouvající se koryto Brusnice²⁰ je dnes svedené do regulace k jižní hraně údolí. Pod hradební zdi kurtiny je kanalizováno a v otevřeném toku se opět objevuje až východně od domu čp. 191 na Novém Světě. Vnější

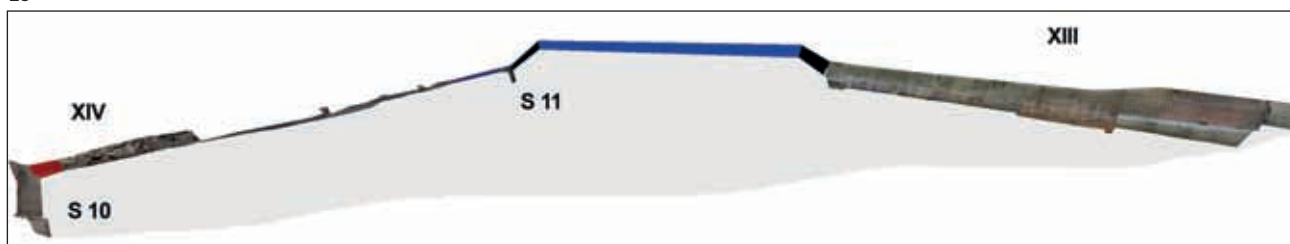
■ Poznámky

a jeho předpolích, díl I.2, Castrum Pragense 7, Praha 2006, s. 105–114. Během archeologického výzkumu v roce 2009 bylo zjištěno, že hlína, která se nehodila k cihlářskému zpracování, se objevila ve výsypce ukládané na úbočí návrší a spolu s ní se v tomto prostoru ocitly i ojedinělé přemístěné zbytky hrobů v podobě kumulací lidských kostí, a to včetně ojedinělých součástí hrobového inventáře (nůž, ocílka).

¹⁹ Stavební jáma Myslbek, řez 3B, řez 12, 2009.

²⁰ Zdokumentováno ve zjišťovacích rýhách v prostoru budoucí retenční nádrže takzvaného rybníka V šancích. Blíže Iva HERICOVÁ: *Zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě Praha 6-Hradčany, ulice Myslbekova, ppč. 348/1*, 2009, archiv Archeologického ústavu AV ČR Praha, č. j. 10801/09.

13

14

15

16

17

Obr. 14. Praha, Hradčany, celkový pohled na pravý líc bastionu XIII po zahájení stavebních prací. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

Obr. 15. Praha, Hradčany, celkový pohled na pravý líc bastionu XIII s hlavní stavební jámou v popředí. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

Obr. 16. Praha, Hradčany, bastion XIV, pohled na očistěné zdivo levého líce v úseku G. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

Obr. 17. Praha, Hradčany, hlavní stavební jáma mezi bastiony XIII a XIV, výšek jižní stěny (řez 20). Řez dvěma příčnými erozními rýhami brázdícími severní svah bruskeho návrší, které se zahlubují do zvětralého skalního podloží, na bázi jsou vyplněny písčítými vrstvami s kamenitým šterkem, na povrchu zaváty spraší. V pravé části snímku je erozní rýha porušena novověkými objekty. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

stranu hradeb lemoval příkop, který v krátkém úseku podél bastionu XI sváděl dešťové vody do Brusnice. Jeho pozůstatkem může být brázda severojižního směru, která byla do nedávné doby v reliéfu patrná. Téměř po vrstevnici na severním úbočí střešovické plošiny probíhal otevřený kanál přivádějící vodu z rybníků u obcí Chýně a Hostivice do zásobovacího rybníku v Bažantnici Pražského hradu. Vody z kanálu vybudovaného Rudolfem II. byly po postavení hradeb svedeny do

rouř.²¹ Částečně však nadále vyústovaly do severní větve hradebního příkopu podél Mariánských hradeb a v další větvi se odpojovaly ještě před nárožím bastionu XI a západním příkopem stékaly směrem k jihu, do Brusnice. Na svahu údolí později rozrytého těžbou cihlářských hlín se jižní tok dále větvil a pravděpodobně i přesouval.²²

Bastiony XIII a XIV

Archeologický ústav AV ČR v Praze spolupracoval s pracovníky NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze při zajištění památkové ochrany bastionů XIII a XIV s cílem ochránit tělesa bastionů tak, aby po ukončení stavebních prací bylo možné provést jejich rekonstrukci.²³ V této souvislosti bylo přijato rozhodnutí o doplnění stavebně-historického průzkumu o údaje zachycené při výzkumu nově odkryvaných částí zdív skrytých pod zemí, včetně zjištění úrovní základových spár a kvality dochování základů bastionů.

Základové poměry vnější zdi hradebního tělesa jsme měli možnost podrobněji prozkoumat v případě pravého líce bastionu XIII a levého líce bastionu XIV. Ve třech sondách byla obnažena základová spára, vždy položená do svahových sedimentů či na eluvia (nepřemístěné povrchové vrstvy zvětralého skalního podloží) letenských vrstev. Úroveň základů pravděpodobně nikdy neseoustoupila příliš nízkou po svahu, neboť se držela

blízko povrchu dostatečně únosného skalního podloží. Prostor severně od paty hradební zdi byl využit pro založení příkopu a budování dalších obranných prvků, které výrazně zasáhly do podoby původního reliéfu. I při zdánlivě jednoduché morfologii povrchu se stavba musela navíc potýkat s drobnými nerovnostmi terénu, které brázdily úbočí svahů hřbetu. Při zakládání bastionů bylo

■ Poznámky

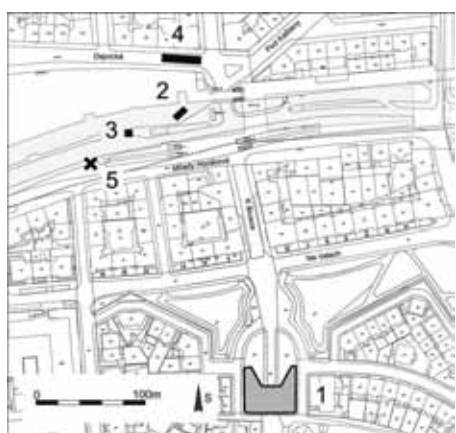
21 Také odvádění vody z hradního rybníka do bubenečské obory bylo řešeno kanálem pod bastionem XIV. Věra VÁVROVÁ: *Zásobování Pražského hradu vodou v minulosti*, in: J. Jásek, Klenot města. Historický vývoj pražského vodárenství, Praha 1997, s. 15–22.

22 Zobrazeno například na historických mapách a plánech: Situační plán J. Seidla a M. Modraye z roku 1784 (Sbírka plánů NPÚ – ÚP, viz obr. 7), Plán severního okolí Prahy mezi lety 1812–1820, kde je tábor a kde se koná ostrá střelba pluku polního dělostřelectva č. 1 (Sbírka plánů NPÚ – ÚP, viz obr. 1), Hydrografická mapa Vltavy 1823–1834 (Sbírka plánů NPÚ – ÚP).

23 Původně navrhované řešení (částečné odbourání západní části bastionu) by v první řadě znamenalo vážné porušení zákona o památkové péči. Dále by pak značně ohrozilo památku samu a rovněž výrazně prodražilo náklady na její rekonstrukci.

18

19

20

Obr. 18. Praha, Dejvice, plocha C3 s příkopem se světlou výplní (objekt 44) zahloubeným do tmavé holocenní půdy. Z levého průřezu pochází nález mince, v pravém průřezu byla odkryta kostra koně. V popředí bližší nedatovaný a funkčně nezařazený objekt 74. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

Obr. 19. Praha, Dejvice, severní předpolí Bruské brány (1) s vyznačením archeologických nálezů: zasypaný příkop s kosterou koně (2), pyrotechnologické objekty (3, 4), kostrový hrob (5). (Foto Aleš Kössl)

Obr. 20. Praha, Dejvice, plocha C3, kostra koně. (Foto Archeologický ústav AV ČR Praha)

nutné počítat se sklonem povrchu ve směru západ-východ, který je z pohledu geomorfologa sice mírný, z hlediska výstavby hradeb však představuje určitou komplikaci. Srovnáme-li nivelační úroveň povrchu říms, pat nadzemního zdiva a základových spár bastionů XIII a XIV, registrujeme až desetimetrové rozdíly.²⁴ V rámci pokračování výzkumu je plánováno dokončení dokumentace bastionu XIV a současného stavu dvouúrovňových korun bastionů.²⁵ Získaná data jsou využívána při tvorbě třídímního modelu bastionů, který může sloužit nejen k odborným účelům, ale v kombinaci s demoličním zaměřením z roku 1893 též jako podklad pro projekt jejich rekonstrukce.²⁶

Bastion XIII (sv. Benedikta)

V souladu s postupem snižování terénu podél bastionu XIII byla prováděna fotogrammetrická dokumentace východního líce bastionu XIII, a to nadzemní i základové části.²⁷ Studovány byly zvláště konstrukční detaily základů bastionu. Ukázalo se, že opukové základové zdivo bylo zděno do výkopu v podložních uloženinách charakteru spraší a eluvia letenských vrstev. Nebylo zděno najednou, ale po etapách. Objevenou situaci je možné interpretovat tak, že výstavba pravého boku a líce v první fázi probíhala nezávisle a pravý líc byl zděn ve směru od západu k východu. Za zajímavý detail lze považovat vyrovnávku z drobných opukových kamenů, umožňující drobnější korekce povrchu koruny základu pod kamennými bloky nadzemního pláště bastionu. Nadzemní armatura se skládá z vnitřního jádra z lomových pískovcových kamenů, k nimž přiléhá plenta ukončená na vrcholu římsou (kordonem).²⁸ Ta je u paty bastionu a na nárožích vzděna z velkých kamenných bloků, zatímco většina pláště je cihlová. Na několika neomítnutých místech došlo k novodobému narušení cihlového pláště hradeb. V jednom ze vzniklých výklenků byla nalezena přilba z druhé světové války. Za nevhodný zásah je třeba považovat recentní přezdění severního nároží bastionu v souvislosti s jeho rekonstrukcí z roku 2004 i navrtání otvorů pro kotvy do pláště i tělesa bastionu XIII v průběhu výstavby tunelu Blanka.²⁹

Bastion XIV (sv. Václava)

V rámci výzkumu byly očištěny dochované líce a části opukového jádra čelní zdi bastionu XIV tak, aby bylo možné zjistit rozsah dochovaných líců skrytých pod zemínou a recentními odpadními vrstvami. Cílem sondy 10 při severním nároží bastionu bylo ověření podoby a zjištění stavu nároží až na základovou spáru. Konstrukce bastionu XIV v základních rysech odpovídá konstrukci bastionu

XIII. Základové zdivo je tvořeno střídajícími se velkými, relativně pravidelnými, do podoby kvádrů osekávanými opukovými kameny a řadami menších kamenů v místech, kde bylo potřeba vyrovnat nerovnosti. Toto zdivo je překryto konstrukcí z nepravdělných lomových opukových kamenů tvořících vyrovnávku pod kamennými bloky plenty nároží a paty východního líce. Na ně pak navazuje cihlový líc. Korunní římsa není dochována. Malta základu je hnědá, písčitá, velmi rozpadavá, na rozdíl od kvalitnější kompaktní malty nadzemního zdiva. Základové zdivo je založeno do poměrně únosných svahových sedimentů. K nadzemnímu zdivu v šíři nejméně 2 m přiléhají recentní navážky. Západní líc bastionu je tvořen opukovým jádrem poškozovaným kořenou vegetace, k němuž přiléhá cihlová plenta nesoucí stopy mladších oprav. V sondě 11 bylo zjištěno v celé dokumentované výši západní

■ Poznámky

24 Bastion XIII – východní líc: povrch římsy na západním konci 260,32 m n. m., na východním 256,13 m n. m.; pata bastionu na západní straně 253,68 m n. m., na východní 249,50 m n. m. Základová spára ve střední části východního líce byla dokumentována v úrovni 249,77 m n. m. na řezu S5 v úrovni 247,40 m n. m. Bastion XIV – západní bok: římsa 252,44 m n. m. Bastion XIV – severní nároží: povrch dochované části nároží 248,98 m n. m., pata bastionu 242,15 m n. m., základová spára 239,59 m n. m.

25 Horní vysoký zemní val bastionů XIII a XIV tvořil hlavní obranné postavení. Na bastionu XIV byl kromě toho zbudován sypaný kavalír, tvořící vyvýšené dělostřelecké postavení. Jeho výstavba byla výsledkem až mladších stavebních úprav Mariánských hradeb v 18. století. Doložen je již na pohledu ze zvonice chrámu sv. Víta J. J. Dietzlera z roku 1742. V souvislosti s rekonstrukcí ohradní zdi Ministerstva obrany ČR v roce 2009 byl zdokumentován řez tímto kavalírem, jehož násypy obsahovaly zlomky novověké keramiky.

26 Zaměření výzkumu provádí A. Kössl, fotogrammetrickou dokumentaci firma Geo-cz Tábor (J. Šindelář a B. Vácha), která je též autorem modelu.

27 Dokumentace se musela přizpůsobit nesystematickému postupu stavebních prací, které tak probíhaly za různých klimatických a světelných podmínek. Z tohoto důvodu jsou na celkových snímcích patrná výraznější dokumentační rozhraní, než by tomu bylo při systematické dokumentaci.

28 V kurtině mezi bastiony XIII a XIV není římsa dochována a je nahrazena betonovým náznakem.

29 Přestože závazné rozhodnutí uvádí, že v průběhu stavby nesmí dojít k zásahům do tělesa bastionů, a přes nesouhlasné stanovisko NPÚ – ÚOP v hlavním městě Praze bylo v průběhu stavby vynuceno vyjádření, které narušení bastionu umožnilo.

nároží vyzděné z kamenných bloků a ukončené na levém boku římsou. Terény přiléhající k bastionu na severní a severozápadní straně jsou výhradně recentního a subrecentního stáří a svědčí o značném poškození terénu inženýrskými sítěmi a dalšími novodobými zásahy, které proběhly bez vědomí památkových orgánů a přítomnosti archeologů.

Prostor severně od bastionů XIII a XIV

V průběhu těžebních prací byly dokumentovány řezy, jejichž kompletace a analýza umožní rekonstrukci vývoje terénů severně od bastionů od staršího kvartéru po současnost. Hlavní stavební jáma přinesla cenné informace vypovídající o dynamickém geologickém a geomorfologickém vývoji tohoto prostoru ve čtvrtohorách. Zarovnané staropaleozoické (a svrchnokřídové) povrchy uklo-něné k severovýchodu tvoří dnes nejvýše vystupující polohy reliéfu Pražské plošiny.³⁰ Rozbrázděním povrchu erozními údolními vodními toků vznikly typické tvary – plošiny a hřbety. Na vypreparování brusného hřbetu v rezistentních horninách se podílely toky Brusnice a Dejvického potoka. K modelaci severního svahu hřbetu přispěl tok pleistocenní Vltavy, která svým meandrem zasahovala hluboko k západu, až k východnímu okraji dnešního katastru Střešovic.³¹ Vytvořila tak výrazný ob-loukovitý zářez do skalního podloží. Svahy hřbetu byly zbrázděny příčnými erozními rýhami prohlubovanými občasnými drobnými toky a splachy.³² Zvětralé horniny skalního podkladu byly překryty mocným souvrstvím kvartéreních sedimentů, které se podílely na celkovém vyhlazení a změkčení reliéfu. Na severním svahu brusného hřbetu jsou to převážně svahové, eventuálně splachové³³ a eolické sedimenty³⁴ s přemístěnými reliktami půd nabývající mocnosti ve směru k severozápadu. V opuštěném meandru Vltavy, která během pleistocenu odstoupila dále k severozápadu, byly říční náplavy překryty souvrstvím sedimentů o mocnosti 26,5 m (včetně 4 m antropogenních).³⁵

Z pohledu historických terénů je možné předběžně konstatovat výrazné změny a úpravy původního reliéfu, při kterých docházelo k velkým přesunům materiálu výše charakterizovaného geologického podloží. Ukázalo se například, že bastion XIV byl založen do výrazně uměle sníženého terénu, přičemž na řezu v hlavní stavební jámě se podařilo zachytit hranu této úpravy. Při tvorbě glacis byly v největší míře využity především neantropogenní sekundárně přemístěné uloženiny, obsahující jen minimum archeologických nálezů. Glacis byla narušována ve všech fázích svého vývoje od novověku po současnost. K její výrazné proměně došlo zvláště po zániku funkce hradeb

v 19. a 20. století. Právě v této době postupně zavážení příkopů a ukládání odpadu zahladilo stopy po jejich existenci. Z dokumentace jejich pozůstatků na řezech u bastionu XIII je přitom jednoznačně patrné, že kontreskarpy nebyly vyzdívány.

Vojenské ležení severně od hradebního pásma

V Dejvicích trasa tunelu Blanka protíná terény areálu dejvického nádraží jižně od železniční trati, stavební práce v různé míře zasahují i do prostoru třídy Milady Horákové a do ulice Dejvická. Oproti původnímu předpokladu, že v okolí stanice metra Hradčanská byly historické terény již v minulosti zničeny výstavbou metra, se však ukázalo, že právě v tomto prostoru se zachovaly situace dokládající vysokou dynamiku novověkých a novodobých sídlištních aktivit vázaných na blízkou křižovatku významných cest na předpolí Brusné/Písecké brány.³⁶

S problematikou hradeb a vojenství úzce souvisí objev torz vojenského ležení.³⁷ Právě s ním lze s největší pravděpodobností spojit pozůstatky novověkých pyrotechnologických pracovišť, které byly zjištěny ve výkopech pro přeložky inženýrských sítí v Dejvické ulici a jižně odtud v hlavní stavební jámě. Na základě předchozích poznatků byla jihozápadně od závor před křižovatkou ulic Dejvická a Bubenečská vytipována plocha pro plošný výzkum. Ta byla skryta na úrovni tmavé holocenní půdy, v níž se vyrýsovaly dva objekty, blíže nedatovaný objekt s výplní lomových kamenů a liniový výkop. V prvním z průkopů tímto liniovým výkopem (pravděpodobně pozůstatkem příkopu) byla uložena kostra koně z větší části v anatomické poloze, s podkovami na kopytech. Jednalo se o dospělého samce. Deformovaná olověná kulka naznačuje způsob usmrcení zvířete. Uložení lebky a jedné z končetin mimo původní anatomickou polohu naznačuje, že se jednalo již o mřšinu. Nedaleko kostry ležela dochovaná prakticky celá nádoba, která byla předběžně datována do 18. století, respektive spíše do jeho druhé poloviny. V druhém průkopu byla objevena mince – čtvrtkrajcar – Karla VI. (1711–1740) ražená v Praze v roce 1713.³⁸ Celá situace byla předběžně interpretována jako pozůstatek vojenského ležení z roku 1742. Představu vojenských událostí dokresluje i bagrováním silně porušený ojedinělý kostrový hrob v dřevěné rakvi se železnými spojovacími prvky v jižní části hlavní stavební jámy.

Závěrem

Gigantické zásahy do konfigurace terénu a odstranění obrovských objemů zeminy a hornin při výstavbě tunelu Blanka umožní vědcům prozkoumat dlouhý úsek vývoje krajiny. Výsledky výzkumu

budou jistě přínosné pro geologii kvartéru, archeologii a paleoekologii, historii nejstarší i nedávnou. Navždy však zmizí na kousku země kus neopakovatelných dějin naší planety a zůstane zející holý skelet. Desítky metrů mocný plášť, který dozrával stovky tisíc až miliony let a spojoval nás takřka s mateřským lůnem, je nenávratně pryč. Neztrácíme však pouze terény naplněné informacemi, ale především hmotu samotnou – s cennou půdou a ostrůvky vegetace. Přitom již dnes můžeme říci, že odstraněná souvrství ukrývala též data, která zatím nejsme schopni vzhledem k jejich kvantitě a možnostem našich oborů zaznamenat, natož zpracovat. Nově natažený travní koberec a stromy zasazené do stavební suti – náplavy bez minulosti – budou žít na vrstvě betonu.

■ Poznámky

30 Zkoumaný prostor je součástí Hostivické tabule. Viz Břetislav BALATKA: *Geomorfologické poměry a členění reliéfu*, in: J. Kovanda et al., *Neživá příroda Prahy a jejího okolí*, Praha 2001, s. 11–17.

31 Srovnej Quido ZÁRUBA, Rudolf ŠIMEK: *Rozbor inženýrsko-geologických podmínek území Malé Strany*, in: *Sborník geologických věd*, řada HIG, sv. I, 1964, s. 109–132.

32 Tyto příčné morfologické tvary byly zaznamenány na dokumentovaných řezech v prostoru jámy Myslbek a Hradby.

33 Pro svahové uložení je užíván také termín *deluviální*, pro splachové *deluviofluviální*.

34 Uložení vzniklé činnosti větru jsou zastoupeny sprašemi a sprašovými hlínami.

35 V šachtě pro spadiště v křižovatce ulic Svatovítská a Milady Horákové byl povrch skalního podloží zastižen v hloubce 37 m od současného povrchu. 10,5 m mocné říční sedimenty překrývalo až 13 m svahových uloženin a převážně redeponované spraše 9,5 m mocné. Současný povrch dosahuje kóty 243,20 m n. m.

36 Na plánech z 18. století je tato brána, již v letech 1719 až 1721 stavěl Kryštof Dientzenhofer podle projektu italského císařského stavitele G. B. Alliprandiho, označena jako Karlova – na paměť krále Karla VI. (1711–1740).

37 Vojenské ležení se v tomto prostoru rozkládalo od června do prosince roku 1742, přičemž jeho vnitřní prostor zaujala francouzská pěchota, zatímco jezdecko bylo soustředěno na jeho okraji u břehů Vltavy. Blíže k událostem let 1741–1742 v kontextu s vojenskou exponovaností severního a západního pásma hradeb a jeho předpolí Vladimír KUPKA: *Pražská opevnění*, Praha 2008, s. 258–287.

38 Určení mince provedl K. Smíšek.